

# Een kroniekje van Johan Rengers ten Post

door  
R.H. Alma

## Inleiding

Dit jaar is het 450 jaar geleden dat de Ommelander hoofdeling, jurist en kroniekschrijver *Johan Rengers ten Post* geboren werd. Het is wel typerend voor de betrekkelijk kleine belangstelling voor deze belangwekkende historische figuur dat het jubileum zonder feestelijkheden als symposia of bundels voorbijgegaan is. Het aantal publicaties waarin hij gefigureerd heeft sinds de uitgaven van zijn kroniek en zijn verhandeling over *den standt en politie der Ommelanden* door Mr. H.O. Feith in 1852/1853<sup>1</sup>, is wel bijzonder klein te noemen in vergelijking met zijn werkzaamheden en de papieren die heeft nagelaten<sup>2</sup>. De door Feith uitgegeven werken zijn wel de uitgebreidste van Rengers' hand. Daarnaast heeft *Rengers* nog een grote verzameling aangelegd van juridische en (in mindere mate) historische bronnen van allerlei aard. Bij dit alles is één drijfveer alomtegenwoordig: te betogen dat de Ommelanden juridisch nooit onderworpen waren geweest aan de stad Groningen. In zijn eigen geschriften is hij daarom ook niet onpartijdig te noemen — iets wat bijvoorbeeld zijn tijdgenoot *Eggerick Eggers Phebens* met meer recht pretendeert —, maar juist die planmatige opbouw maakt zijn geschriften en het ontstaan ervan zo interessant. Er is nog weinig onderzoek gedaan naar de onderlinge contacten tussen de verschillende kroniekschrijvers uit de tweede helft van de zestiende eeuw. Het is wel bekend dat *Rengers* bijv. met *Abel Eppens*, *Ubbo Emmius* en de onbekende Ommelander Boer in contact heeft gestaan. Ook *Phebens* en *Rengers* lijken materiaal aan elkaar of eenzelfde bron ontleend te hebben. Hoe nauw deze contacten waren, van welke tijd zij dateren en welke invloed zij hadden op de verschillende geschriften blijft voorslagnog onderwerp voor nader onderzoek.

In het kader van dit jaarboek is het wellicht een interessante vraag in hoeverre *Rengers* ook genealogisch geïnteresseerd was. Uit zijn diverse nagelaten geschriften blijkt wat dat betreft geen grote werkzaamheid. Hij was zich natuurlijk wel degelijk bewust van zijn afkomst, hoewel hij over de oorspronkelijk stedelijke afkomst van de Ommelander hoofdelingen *Rengers* geen woorden vuilmaakt. „De van Groningen hebben gerne gunst inden lande gesocht, *Caters*, *Rengers*, ander Edellueden uuth den Frieslanden tho sich in der stad inder overicheit gelocket”, beweert hij zelfs in zijn kroniek<sup>3</sup>, alsof de Ommelander families *Cater* en *Rengers* door de stad Groningen met boze bedoelingen in het burgermeestersambt gelokt zijn. Zijn voorbeelden zijn niet zo gelukkig gekozen: de gebroeders *These* en *Sweder Cater* en *Johan Rengers ten Post*, op wie hij doet, vervulden weliswaar in de 15<sup>e</sup> eeuw het burgermeestersambt, maar beiden zijn van oorsprong uit de Stad afkomstig en hun vaders *Henrick Cater*, resp. *Dutmer Rengers* waren daar ook reeds burgermeesters. Zeker over zijn eigen familie zou hij toch wel beter ingelicht moeten zijn. Dat blijkt overigens ook uit een aantekening in een rekenboek van zijn grootvader *Johan Rengers ten Post* (1465-1539), waarin hij schreef op het eerste blad: „Mijn oldevader *Johan Rengers* to den

<sup>1</sup>Johan Rengers van Ten Post, *Werken*, H.O. Feith ed. (Groningen 1852-1853), drie delen.

<sup>2</sup>Voor een recente publicatie over hem zie men: A.J. Rinzema, 'Van Enno tot Ubbo: Groninger en Oostfriesse geschiedschrijvers tot 1600', in: *Rondom Eems en Dollard: historische verkenningen in het grensgebied van Noordoost-Nederland en Noordwest-Duitsland* (Groningen 1992) 152-153.

<sup>3</sup>*Rengers, Werken* I 142.

Post, Hellm, Schildwoldta etc. boeck, is gestorven 1539' met een paar bladzijden verder de volgende stamreeks<sup>4</sup>:

Dutmer Rengers, provest in Farmsum  
|  
Egbert Rengers  
|  
Johan Rengers, de dit boeck geschreven heeft,  
|  
Edsert Rengers  
|  
Johan Rengers  
|  
Edsert Rengers  
|  
Remt Rengers

Ook verder toont *Johan Rengers* zich een ijverig lezer van de nagelaten rekenboeken en andere aantekeningen van zijn voorouders. Zo vinden we in genoemd rekenboek bij een vermelding van zijn tante *Lysc Rengers*: 'darna is *Lisebel Rengers* min lieve suster genoemt<sup>5</sup>. Naast dit soort kleine aantekeningen zijn geen genealogische geschriften van *Johan Rengers* bekend; het had duidelijk niet zijn grootste interesse. Veel minder dan zijn tijdgenoot *Abel Eppens* noemt hij in zijn kroniek familierelaties van de door hem behandelde personen.

Opvallend is ook dat *Rengers*, de grote propagandist van de Ommelander zaak, zelf maar weinig Ommelander bloed in zijn aderen had: zijn moeder *Emerantiana van Holdinga* was een Friezin, zijn grootmoeder *Jutte ten Water* een Overijsselse en zijn betovergrootvader *Dutmer Rengers* een stad-Groninger. Nog geen kwart van zijn voorouders stamde uit de Ommelanden. Men moet zich hierbij natuurlijk wel bedenken dat zijn goederen te Ten Post en omgeving, alsmede het hoofdelingschap, juist van deze voorouders, de families *Ackinga* en *Tuwinga*, afkomstig waren. Aan dat voorgeslacht, alsmede aan de *Rengers* die de Ommelanden grote diensten bewezen hadden, spiegelde hij zich liever<sup>6</sup>.

Wel van onverdacht Ommelander afkomst was *Johans* vrouw, *Baue Jensema*. Zij was een dochter van *Rempt Jensema* en *Frick Gaykinga* (een vrouw dus), kleindochter van *Hidde Jensema*, *Dorothea Coenders*, *Frick Gaykinga* en *Remke Mringa*. Alleen *Baues* grootmoeder *Dorothea Coenders* was een dochter van een stad-Groninger burgermeester, maar verder was er niets op haar afstamming aan te merken.

## Het kroniekje

Het kroniekje dat hierna volgt, verdient deze naam niet echt. Eerder moet men spreken van 'annalen', jaarsgewijze aantekeningen, zonder verder systeem opgesteld en niet tot een lopend verhaal verwerkt. Het betreft hier duidelijk een materiaalverzameling voor *Rengers*' latere kroniek. Zelf schrijft hij er dan ook boven: „Vacantibus hic paginis lubuit ex Chronicis etc. pauca subicere”, ofwel: daar de pagina's hier leeg zijn, heb ik verkozen uit kronieken enz. een weinig te laten volgen. Het handschrift waarin de aantekening zich bevindt, draagt overigens een puur juridisch karakter; het bevat o.a. een aantal landrechtelijke, wafersconstituties en -oordelen. In de inventaris van het huissarchief Farmsum is het handschrift dan ook ondergebracht onder de 'stukken van rechtskundig aard' en daarvoor is het kroniekje tot nu toe aan de ogen van de onderzoekers ontsnapt. Binnen het handschrift heeft *Rengers* de toegankelijkheid ook niet bevorderd: „Sequentia sint niet in

<sup>4</sup>R.A. Groningen, H.A. Farmsum 9, fol. 3.

<sup>5</sup>Ibid., fol. 7.

<sup>6</sup>*Werken* III, 99.

den Tafel off Indice geset, quia historica sunt" (het navolgende is niet in de inhoudsopgave gezet, omdat het geschiedkundige zaken zijn) heeft hij aan het begin van het kroniekje in de marge geschreven. Inderdaad vinden we het niet in de index op fol. 179v en 180 terug<sup>7</sup>.

Boeiend zijn de aantekeningen op zich niet echt; het is echter wel aardig te zien hoe ook bij deze aantekeningen de belangstelling van *Rengers* naar voren komt: het betreft voornamelijk vermeldingen uit kronieken waaruit blijkt dat de Stad onderhoorig aan de bisschop van Utrecht was, terwijl de Ommelanden 'ane middel' (= zonder middel, onmiddellijk) onder de Duitse Keizer vielen. Ook veroveringen van de Stad door Ommelanders of de bisschop van Utrecht worden gretig aangehaald.

Bijna alle aantekeningen komen ook in de grote kroniek van *Rengers* terug, meestal uitgebreider behandeld. In de noten wordt verwezen naar de overeenkomstige passages in de uitgave van de kroniek door Feith.

Het handschrift zelf zal rond 1580 geschreven zijn; het laatste gedateerde stuk dateert van dat jaar<sup>8</sup>, terwijl het onderstaande kroniekje eveneens met een aantekening uit 1580 eindigt.

Volledigheidshalve vermelden we nog dat de folia 1 tot en met 169 zijn ingebonden in een perkamenten blad uit een Latijns psalterium. De nog leesbare tekst beslaat Ps. 135: 15 (*Simulachra*) tot 136: 6 (*miseri/cordiam*)<sup>9</sup>. De folia 170 tot en met 179 hebben tot koft een kerkrechtelijke tekst uit het zgn. *Liber Scatus*, ruim geglosseerd. Op grond van de nog leesbare woorden van de hoofdttekst lijkt het hier te gaan om VI<sup>o</sup> I.7.2 (van *ac legitimi* tot *fideliter conservati*) en VI<sup>o</sup> I.7.2 (*solij/citadinem*) tot VI<sup>o</sup> I.7.3 (*octavus*). Op de andere zijde is uitsluitend de glosse te zien<sup>10</sup>.

### Tekst van het kroniekje

Hieronder volgt de integrale tekst van de annalen naar het handschrift in R.A. Groningen, H.A. Farmsum 939, fol. 156v-159. Interpunctie en hoofdletters zijn omwille van de leesbaarheid enigszins aan het huidige gebruik aangepast. Ook het gebruik van de letters *v*, *w*, *i* en *j* is genormaliseerd. In de noten zijn enige doorhalingen en wijzigingen in de tekst aangegeven, alsmede de pagina's van de editie van de *Kronijk* door Feith waar de betreffende passages terug te vinden zijn. Waar de uiteindelijke kroniek minder volledig is dan de navolgende annalen, is dit aangegeven.

[fol. 156v]

### Ancloeff/Appendix

Vacantibus hic paginis lubuit ex Chronicis etc. pauca subiicere<sup>11</sup>

Anno 1040 aut ut alii 1120 hefft keiser Hinricus den moncken vanden reguliers binnen Utert (aut ut alibi dem stiffe to Utert) gegeven den hof Gronningen gelegen in de graffschap<sup>12</sup> Drente in een gulden bulle de binnen Gronningen praesenteert is Anno 1419 bij bisscop Frederichs tijden<sup>13</sup>.

<sup>7</sup>Bij het opnieuw inbinden is het tweede blad van de index wat gaan rondzwerwen: fol. 180 zit nu tussen fol. 181v en fol. 182.

<sup>8</sup>Fol. 156.

<sup>9</sup>Volgens de nummering van de psalmen in de Vulgaat: Ps. 134, resp. 135.

<sup>10</sup>Den afbeelding van laatsgenoemd schutblad is te vinden in: P. Gerbenzon, *Membra disiecta van middeleeuwse latijne juridische handschriften* (Groningen 1981).

<sup>11</sup>In margine: *Sequentia sint niet in den Tafel off Indicie geset, quia historica sunt*.

<sup>12</sup>Gravschap: ms. *grasschap*.

<sup>13</sup>Rengers, *Werken* I 119.

Anno 1250 in den krijch tusschen Eenrum und Uuthusen geven de van Eenrum int verdrag 2400 mark sulvers Fiweling muntie to een affsoene<sup>14</sup>.

Anno 1251 nemen de van Hunsinge unde Fiweling Gronningen tweemaal na den ander in<sup>15</sup>.

Anno 1260 Gronningæ non Consules, sed quatuor rationabiles dicebantur<sup>16</sup>.

Anno 1327 hebben de van Fiweling landen den van den Dam hoer stadhtRechten gegeven, und hebben int selve jar de VII Sclanden van Frieslandt to Ustallesboem den van den Dam darin confirmeert, privilegieert mit den Zegel der soeven Frieslanden<sup>17</sup>.

Anno 1330 is Bisscop Herbertus van Utert, een geboren Frese, to Gronningen vor heere gehuldet<sup>18</sup>.

Anno hebben Hunsinge, Fiweling, Homsterlant, Langewolt, Vredewolt, Achtkerspelen, Gronningen gewonnen<sup>19</sup>.

Anno 1338 is bij Compromis trefflicher Friessen een verdrag gemaket tusschen den Frieschen Ummelanden tusschen Eems, Lauwers, Drent, und Gronningen inholdene under andern:

1. Dat de broecken in den Frieslanden vallende den richteren in Frieslandt to comen na older gewoente,
2. Dat een ider sijn rechten, jurisdictien, goeder sal hebben und holden,
3. Dat de Gronningers desen Fresen solen moerten bijstaandt doen hoer vrijchelden to beschermen,
4. Dat de Gronningers den Fresen off Drenten geen voercoep doen mogen,
5. Dat een ider sijns gefallens sijne wateringen maicke<sup>20</sup>.

Anno 1370 sint de Edelluiden van Selwert genoempt wonende up Kortingehusen bij dem Cloester to Selwert, in Selwerder gericht hoflingen gewest. [fol. 157] derweleken gericht mede over und binnen Gronningen was, welck gericht<sup>21</sup> darna de bisscop van Utert<sup>22</sup> Hinrich van Selwert affghandelt hefft, unde is Kortingehusen Anno 1426 wech gesleten. Deses Selwerder gerichtis wort int tractaet mit keiser Carle gedacht<sup>23</sup>.

Anno 1400 hefft Frederich van Blanckenheim bisscop to Uter Gronningen belecht<sup>24</sup>.

Anno 1416 umtrent hebben de Umlanschen Fresen Juncker Kono und andern horer partij Gronningen over den mueren ingeclommen und erovert<sup>25</sup>.

Anno 1419 is een verdrach gemaket tusschen de stadht Gronningen und Fiwingslant, dat se den van Fiweling in tocomenden tijden niet becorren an hoer olden Rechten.

<sup>14</sup>Ibid., 66.

<sup>15</sup>Ibid., 66.

<sup>16</sup>Ibid., 66. Het jaartal luidt daar: 1262.

<sup>17</sup>Ibid., 70.

<sup>18</sup>Ibid., 82.

<sup>19</sup>Ibid., 82.

<sup>20</sup>Ibid., 85-86.

<sup>21</sup>gericht: hierachter is het woord *horr* doorgelaald.

<sup>22</sup>Utert: hierachter zijn de woorden *dem Junckers* doorgelaald.

<sup>23</sup>Ibid., 99.

<sup>24</sup>Ibid., 98.

<sup>25</sup>Ibid., 107.

vrheiden, heerlicheiden, dan deselven rustelicken laten gebruicken, unde den lande darin bij to staen, so haer emant mit pleit oft huldunge off anders darin krencken wolde. Des solen de van Fiwelinghe den Gronningers oeck bijstaen<sup>26</sup>.

Anno 1419 den 15. Majj hebben de Gronningers Frederich van Blanckenheim bisscop van Utert gehuldet, unde de bisscop gaff der stad dat vorscr. Selwerder recht off Jurisdicte binnen und buten bij Gronningen. De huldebrieff is under andern van inholde als volgt:

Wij Frederich etc. Want wij darna claerlicken und openbaer in keiser Hiurix gulden bullen hebben beuonden, dat gantse grafscap van Drent mit allen heerlicheiden hoich und leech, mit alle tobehoren, unde de hoff und stad van Gronningen in Drente gelegen, uns mit allen heerlicheiden, niet uutghescheiden, to behoren: na uutwisinge keiserlicher bulle,

2. Unde dat unse vorscr. Stadt van Gronningen, uns und unsen vorfaderen bisscoppen van Utert in mennigen jarn verleden geen huldunge deden, gelijk unse ander steden noch uns vor horen rechten landeshern untfangen woldden als se dat van rechtes wegen sculdig weren to doen,

3. Unde want de van Gronningen dat nu bekennen etc.,

4. So solen se uns hulde doen alle manspersonen boven twalf jaren etc.,

5. So sal unse stad Gronningen [fol. 157v] blijven bij hoer olde rechten, vrheiden, gewoenten,

5. 6. 7. 8., Ten 9. So en solen wij Ocken van den Broecke, unse stad van Gronningen, Hunsinge unde Fiwelinghe landen, Langewolt, Vredewolt niet hinderlich wesen in horen breven end vrenscappen, daer se huden up desen dage mit malckanderen in staen,

10. 11. So sal unse stad Gronningen een van de ses hooftsteeden wesen unses gestichtes van Utert, und blijven tot ewigen dagen to<sup>27</sup>.

Anno<sup>28</sup> 1422 purificationis Mariae<sup>29</sup> hebben Occo van den Broecke, Sibet in Rustringen hoffling, Borgemestere, raet, gemene meente in Gronningen: Prælaten, hofflingen, richters, gemene meente van Hunsinge, Fiwelinghe, Vredewolt, Langewolt, Hunniscse landen, gemene eilanden unde Ummelanden an den Oistersijde der Lauwerse mit unsen hulpers und hulpere hulpers andern eenen sijt Ende wij prælaten, deeken, Scepenen, hofflingen, grietmans, richters ende gemene meente der landen van Oistergo und Westergo, mit allen eilanden unde Ummelanden an den westersijt der Lauwerse, mit unsen hulpers und hulpere hulpers an den ander sijdt, verdragen etc.:

1. Den coepman overal to veligen an den Oistersijt van den Lauwerse, und an den westersijde, to water unde to lande,

2. So sal men geven in den lande um des andermans schulde bekummeren, toeven, besetten, meer den Clager sal men vordrlich recht helpen, over den geen den hem sculdig is: Alse men salt ju binnen vijff wackel dagen uutrichten: licht de Clager boven vijff wackeldagen langer, so sal de Richter den costen betalen, den de Clager verteert: Ende een jegelich mach sijn schulde winnen mit twe

<sup>26</sup>Ibid., 117.

<sup>27</sup>Ibid., 120-123.

<sup>28</sup>In margine: *Sciring unde vtecopers partij*.

<sup>29</sup>Purificationis Mariae = 2 februari.

mannen unvrwunnen haers rechtes, uut dem lande daer de coep is gescheet, ende daer de schulde angeleecht is,

3. So en schip verdorve, de dat [fol. 158] goet berget sal na older gewoente den derden penning den coepman de twe penningen hebben,

4. Alle geesteliche, werliche personen, grietmans, redien, richters solen blijven bij hoer rechten, heerlicheiden, gerichtchen, goeden, vredelich und rustelich to gebruicken, neman den anderen daran to behinderen, sunder argelist,

5. Den broecke den richters to betalen in den lande daert gescheu is,

6. Dem gerichtche off rechte an den Oistersijde oft westersijde der Lauwerse sal men gehoorsam sijn etc.<sup>30</sup>

Anno 1428 heft de Westersijt der Umlanden overt diep dat verbunt eerst mit Gronningen gemaket<sup>31</sup>.

Anno 1434 is tusschen Haio und Bolo Ripperda tho Ferssum, unde den borgemestere raet etc. der stad Gronningen twist hengelecht und verdragen als Ripperden und derdanen enige Gronningers doet geslagen off bescadiget hadden: Darin staen Haio und Bolo Ripperda den Gronningers den Stapel to, und loven hoer darin niet scadlich, dan behulplich to wesen.

nota hoc sine assensu suæ plebs et sine Fiwelgoniæ populi scientia et consensu, hi duo<sup>32</sup> fecerunt<sup>33</sup>.

Anno 1443 is Roleif van Diepffholt bisscop to Utert to Gronningen gehuldet<sup>34</sup>.

Anno 1453 secht dat Utersche Cronijck dat de Gronningers den bisscop balde sint affgafalen<sup>35</sup>

Anno 1456 is Davits van Burgundien bisscops to Uterts brief dateert, darin confirmeert he den dreem steden van Overijssel, Deventer Campen, Zwol, hoer privilegien, als mede van den slot Arkenstein, Hollte, Depenheim, Coverden, Cuijnder, Vullenho, Also oeck den riddersen, unde den dreem vorscr. steden, unde der stad Gronningen, Oldenzel und alle ander steden des Averstichtes des bisdoms van Utert alle privilegien etc.<sup>36</sup> Dese bisscop is Anno 69 to Gronningen gehuldet<sup>37</sup>.

Anno 1457 scrift keiser Frederich an den Fresen, under andern dat se sich van den Roumschen rijk niet solen laten afftrecken: Darbij senden de copie der breven van inhibitie up hertog Philips van [fol. 158v] Burgundien, dat he den fresen den rijke ane middel tobehorende niet sol molestere etc.<sup>38</sup>

Anno 1457 donderdages na Philippi hebben sich Juncker Ulrich, Juncker Sibbo, De stad Gronningen, De hofflingen van den Umlanden verdragen:

1. Dat de oistfresen in Gronningen unde den Umlanden vrij mogen kopen unde vercopen up gewonlicke tollen, als dat tusschen den landen geholden is<sup>39</sup>,

<sup>30</sup>Ibid., 123-135.

<sup>31</sup>Ibid., 138-139.

<sup>32</sup>dae: hierachter is het woord *nobites* doorgehaald.

<sup>33</sup>Ibid., 142-145.

<sup>34</sup>Ibid., 146.

<sup>35</sup>Ibid., 146.

<sup>36</sup>Ibid., 146/147.

<sup>37</sup>Ibid., 147.

<sup>38</sup>Ibid., 148.

<sup>39</sup>In margine: Nota.

2. Desgelijx oock de van Gronningen unde de Umlanden in Oestfrieslant, den Eemse stroom up und aff na Westfalen solen mogen doen<sup>40</sup>.

Dammoneses Anno 15 diversa testimonia huius rei habent, de negociatione libera in Umlandis etc.<sup>41</sup>

Anno 1473 Dat tweede verbunt mit den overt diep, und eerst mit den van Hunsinge und Fiweling<sup>42</sup>.

A[hno] 1477 ist voegeroerde verbunt vant jar 1422 up purificationis Mariæ upgericht, tein jaren weder verniet tusschen Oistergo, Westergo und Gronningen<sup>43</sup>.

Anno 1488 hebben de Gronningers mit Doccum Doccumerdeel Dongerdeel Ferwerderdeel een verbunt gemaket to inbroecke des verbundes Anno 1473 mit den vriesschen Umlanden: darum so hebben de praelaten hofflingen in desen deelen geseten, an keiser Maximiliaen gesonden um confirmatie deses verbundes<sup>44</sup>.

Anno 1494 Als keiser Maximilianus Emden een nije stadt privilegieert hadde, Dat alle geladen scepen de den Eems up und aff varen in Emden dree getijden liggen, um hoer waer to vercopen, anbeden mosten etc. is der umliggenden vresen vorige vrijcheit hijrin becortet<sup>45</sup>.

Anno 1499 is Frederich van Baden bisscop to Utert van den Gronningers gehuldet, um te- gen den Sassen to een hulp to hebben<sup>46</sup>, den etliche hovetlingen in den Umlan- den, Onsten, Eusums, Rengers, Ripperda, Asinga in den Ham, Caters, Mencko Heem[fol. 159]stra und vole egenerfden annehmen to Petri ad Vincula<sup>47</sup> in Sel- wert: und graff Edtzert van Oistfrieslant was sijn F. G. Stadtholder in den Umlanden an den oistersijde des dieps<sup>48</sup>.

Anno 1506 hebben de Gronningers graff Edtzert to eenen erffhern gehuldet, daer de Um- landen niet overgewest (de sijn gnaden vor stadtholder hadden) under andern soo steet in desen huldebrief:

1. Dat de graff to Oistfrieslant, van den stapelrecht van de vette waren, mit raet der van Gronningen to der stadt und gemeene beste, so vole jummer be- hoirlicken sijn mach, handlen und voegen sal,

2. Dat een iver in den Umlanden sijn koren sole ten Dam off Gronningen to markt brengen und niet uth den lande vueren,

3. Dat de stadt dracht den graven der friesschen Umlanden regeringe over,

4. Vant koren, als int verbunt steet,

5. Also dat se van der hoefffluiden judicator in insculden und renten an den hoefftmans verwilkoert<sup>49</sup>.

hoc<sup>50</sup> novissimum quod attinet est magnus abusus, contra Ius umlandicum<sup>51</sup>.

<sup>40</sup>Ibid., 148.

<sup>41</sup>Ibid., 249. Het bedoelde jaartal is 1555.

<sup>42</sup>Ibid., 153-154.

<sup>43</sup>Ibid., 157.

<sup>44</sup>Ibid., 171.

<sup>45</sup>Ibid., 174.

<sup>46</sup>Ibid., 181.

<sup>47</sup>Petri ad vincula = 1 augustus.

<sup>48</sup>Ibid., 192. De namen van de aanwezige hoofdelingen zijn aldaar hetzelfde, doch er staat in plaats van *und vole egenerfden: etc.*

<sup>50</sup>hoc: in plaats hiervan stond eerst *hac tuo*.

<sup>51</sup>Ibid., 205.

4. vero non nisi per foedus eo durante, consistit<sup>52</sup>.

Ad 1. colligitur quod non habuerint, dum hoc ope comitis quaerunt ut ha- beant<sup>53</sup>.

Ad 2. ergo frumenta alibi quam Gronningam deportari et divendi licitum fuit.

Anno 1510 fuit landeswarff to Winsum und Anno 1511 ten Dam geholden<sup>54</sup>.

Anno 1580 den 15 Maj is de Camer in den Umlanden ordineert<sup>55</sup>.

<sup>52</sup>Ibid.

<sup>53</sup>Ibid.

<sup>54</sup>Ibid., 205-206.

<sup>55</sup>Werken II 200.